

funkcionalnom gradu, stambenim naseljima za suvremenog čovjeka, o ekonomici stambene gradnje te o posebnim tipovima stambenih objekata. Nekolicina je zagrebačkih arhitekata sudionicima značajnih europskih rasprava kojima se odgovaralo na izazove stambenih kriza.

Standard stanovanju u Zagrebu tijekom 1930-ih bitno je porastao i u tom vremenu izgrađeni su važni stambeni projekti slični onima u razvijenim zemljama. Početkom 1940-ih standard stanovanja u Zagrebu relativno je skroman. U strukturi stambenog fonda 85% stanova bile su posebne sobe, garsonijere, jednosobni i dvosobni stanovi. Ovo će obilježje stambenog fonda u Zagrebu kao problem ostati i početkom 21. stoljeća.

Dolaskom Nezavisne Države Hrvatske u Zagrebu se nastavlja s gradnjom radničkih obiteljskih kuća i ovi su projekti važan dio njihove ideologije.

Kao što je ranije rečeno, knjiga donosi bogatu dokumentaciju o zagrebačkoj arhitekturi radničkih i činovničkih stambenih naselja. Projekti «gradskih kuća», što je bio sinonimni pojam za socijalne stanove, već su početkom 1920-tih počele mijenjati obrise grada. U usporedbi s bečkim projektima gradnje socijalnih stanova dio zagrebačkih «gradskih kuća» sada izgledaju kao ubožnice, npr. «Plinarsko naselje», a bečki projekti još uvijek se drže i izgledaju kao palače.

Vrijedan je dio ove knjige opsežna korištena literatura, od koje su brojne jedinice nepoznate i onima koji se zanimaju za ovo područje.

Ova knjiga je važno djelo koje svjedoči o procesima modernizacije stambene arhitekture u Zagrebu. Iz ovog se konteksta daju pročitati i druge relevantne informacije važne za socijalni razvoj Zagreba u međuratnom razdoblju.

Gojko Bežovan

RAZVOJNE PERSPEKTIVE RURALNOG SVIJETA SLAVONIJE I BARANJE

Maja Štambuk, Antun Šundalić (ur.)

Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2003., 247str.

Naslov zbornika problematizira temeljnu preokupaciju autora i interdisciplinarnog znanstvenog skupa održanog u Osijeku 3. i 4. listopada 2002. g. *Kakva je perspektiva Slavonije i Slavonaca?* Kako se osloboditi temeljnog proturječja, pa i svojevrsnog slavonskog 'usuda', bogata, a ipak siromašna regija. Zašto je to tako i što to nedostaje prostoru čiju plemenitost slavonski prosvjetitelj M. A. Relković uspoređuje s prilikama zemaljskoga raja!? Cilj je ovog zbornika, kako u Uvodu ističu Maja Štambuk i Antun Šundalić, otvoriti interdisciplinarnu raspravu o razlozima zaostajanja ali i otvaranju perspektive za ovu hrvatsku regiju, a uz sociologe, demografe, ekonomiste i agroekonomiste, dobrodošli sugovornici su i povjesničari, teolozi, etnolozi i politolozi. Tekstovi u zborniku podijeljeni su u tri (3) poglavlja, pa ćemo i u prikazu ovih radova slijediti njihov redoslijed, koji izgleda ovako: 1) Sastavnice identiteta Slavonije i Baranje, 2) O kakvoj je budućnosti riječ, 3) Akteri razvitka i integracijskih procesa.

Bitno obilježje sociodemografskih procesa u ruralnim područjima Slavonije i Baranje, kako ističe *Alica Wertheimer Baletić*, je deagrarizacija. Poljoprivreda kao zanimanje napušta se brže nego selo kao lokalitet. Sve do druge polovice 20. st. Slavonija i Baranja su zahvaljujući slaboj naseljenosti, maloj gustoći stanovništva, te pretežitoj orijentaciji na poljoprivredu bili otvoreno imigracijsko područje. Doseljenici su uglavnom iz pasivnih krajeva Hrvatske (Lika, Gorski kotar, dalmatinsko zaleđe), te iz susjedne Bosne i Hercegovine.

ne. Popis 2001. g. evidentirao je 821.629 st. Slavonije i Baranje ili 18,5% stanovnika Hrvatske. U razdoblju od 1953. do 2001. približno 80% seoskih naselja u Slavoniji i Baranji bilježi pad broja stanovnika.

Tradicijski identitet Slavonije i Baranje, kako navodi *Žarko Španiček*, karakteriziraju promjene. Pritom, naivna umjetnost i pučke zbirke, figuriraju kao novi oblici u kojima se očituje buđenje i jačanje tradicijske kulture Slavonije i Baranje. Zavičajne i etnografske monografije imaju dugu tradiciju u ovom kraju. Tako se navodi monografija Požega iz 1910., čiji je autor Julije Kempf, gimnazijski profesor, povjesničar i osnivač gradskog muzeja u Požegi. Tu je i etnografska monografija Otok, bivšeg otočkog župnika Josipa Lovretića, tiskana u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena u nastavcima od 1897. do 1918. U tom zborniku je 1919. objavljena i monografija o selu Varoš kraj Slavonskog Broda, autora Luke Lukića. Iako se seljačka naivna umjetnost nije toliko afirmirala kao u Podravini, Slavonija i Baranja su također 'iznjedrile' nekolicinu vrsnih autora te umjetničke provenijencije.

O religijskim vrednotama Slavonije i Baranje pišu *Pero Aračić* i *Gordan Črpić*. U istraživanjima provedenim između 1997. i 2001. g., rađenim u sklopu projekta 'Vjera i moral u Hrvatskoj', dobiveni su rezultati i za Slavoniju i Baranju. Tako doznajemo da se u općoj populaciji 89,6% izjašnjava katolicima, 3,1% pravoslavnima, 0,7 % pripadnicima islama, ateista i agnostika je 1,9%, a nisu vjernici 4,7%. Prema popisu iz 1991. g. 78,6% građana smatralo se katolicima. Znatno povećanje udjela katolika i smanjenje pravoslavnih autori objašnjavaju pomicanjem naroda uslijed ratnih sukoba. Tome bi svakako trebalo dodati i sociopsihološko ozračje u kojem je favorizirana katolička religija, što je doprinosilo, na manifestnoj razini, 'preobraćenju' dotadašnjih ateista i agnostika. Novi obra-

sci socijalne interakcije i komunikacije, nametani od vladajućeg establishmenta, a medijski posredovani (osobito putem TV) konotirali su religioznost kao nešto a priori pozitivno i 'dobro', a ateizam/agnosticizam kao 'sumnjive' fenomene, uglavnom povezane s propalim socijalističkim poretom. Na mnogim se razinama događa zanimljiv fenomen: dojučerašnji partijski ideolozi i 'brojači' pohađanja misa od strane građana, u novom vremenu 'broje' one koji nisu prisutni na nedjeljnoj misi!

Antun Šundalić postavlja dvojbu: re-tradicionalizacija ili revitalizacija ruralnoga prostora Slavonije i Baranje. Autor se poziva na nedavno 'otkrivenog' hrvatskog sociologa Dinka Tomašića i njegovo promišljanje migracije selo-grad. Tomašić uočava da se, uslijed slabe razvijenosti srednjeg staleža, mnoge osobine plemenske kulture prenose iz sela u gradove. Kako u svom radu navodi Šundalić, ovo je aktualno i u recentnom vremenu. Gradovi su relativno brzo naseljeni 'seoskim elementom', koji u socijalizmu i u razdoblju tranzicije u sebi sintetiziraju «spoj socijalno-odgovornih funkcija i socijalno-neosjetljivih karijerista» (str. 79). Ovakvi procesi svakako prije vode Hrvatsku ka europskoj periferiji nego što je približavaju europskom centru. U toj 'priči', Slavonija ne zauzima zavidno mjesto. Slavonska je perifernost za ovog autora vrlo slojevita, pa se navodi prostorna udaljenost od centra odlučivanja, marginalizacija poljoprivrede, ratni sukobi i loša privatizacija. Sve ovo dovodi do apatije i rezignacije. Nova vlast, nakon 90-ih, ne zna što učiniti s kombinatima i kako okrupniti seljački posjed, a bez toga nema efikasne poljoprivrede. Hrvatsko društvo nije na efikasan i učinkovit način realiziralo prvu modernizaciju (industrija), a već se suočava s drugom (informacionalizam). Modernizacija bi trebala ići usporedo s očuvanjem identiteta. Iako će ovi procesi međutjecaja globalizacije i identiteta (u množini) obilježiti naredno razdoblje,

pretpostavljamo da će se u tim procesima sve više graditi 'novi' identiteti, a 'stari' će biti pretvoreni u folklor i tradicijsku baštinu. Temeljno pitanje, kako ga postavlja Šundalić je: «kako izbjeći da se revitalizacijom ne iznevjeri živa tradicija ovoga kraja, a da ne dođe do retradicionalizacije (koja isključuje modernizaciju)».

O nekim aspektima socijalnog identiteta Slavonaca i Baranjaca pišu *Vlado Šakić*, *Marina Perković* i *Davor Marinić*. Istraživače je zanimalo socijalni identitet Slavonije i Baranje, a isti je definiran varijablama privrženosti, pripadnosti, ponosa i stavova prema došljacima. Ispitanici su bili iz pet županija slavonske regije: Osječko-baranjske, Vukovarsko-srijemske, Brodsko-posavske, Požeško-slavonske i Virovitičko-podravske. Istraživanje je provedeno metodom usmenog anketiranja u kućanstvima, od 15. 8. do 15. 9. 2002. g. Koji su nalazi istraživanja? Kao najvažnija obilježja regionalne pripadnosti ispitanici navode poštivanje lokalnih tradicija i običaja, dugotrajno življenje u regiji i rad za regionalnu dobrobit. Regionalna pripadnost je naglašenija od zavičajne i uže regionalne (županijske). Iz odnosa prema odlasku/ostanku evidentno je da su ispitanici socio-demografski pesimisti. Gotovo polovica ih misli da će im se potomstvo odseliti iz Slavonije i Baranje. Nadalje, Slavonci i Baranjci najviše su ponosni na svoju povijest, uspjehe u sportu, umjetnosti i kulturi, te na očuvan okoliš. Najmanje u ovoj kategoriji ističu dostignuća u ekonomiji, način upravljanja regijom i rad s mladima. Znakovito je da je povijest zauzela najistaknutije mjesto na skali procjene ponosa Slavonaca i Baranjaca. U razdoblju tranzicije i ratnih sukoba hrvatsko je društvo u velikoj mjeri retradicionalizirano, što je sigurno utjecalo na ovakva opredjeljenja ispitanika. Uz to, prošlost je 'daleko' i povijesno pamćenje često usvaja mitološke interpretacije vlastite povijesti i života naroda 'nekada prije' što je ovako opredijelilo ispitanike. Socijalna zbi-

lja u vremenu ispitivanja je mnogo turobnija i tiče se 'kože' ispitanika, što se reflektira na njihovu mnogo kritičniju poziciju u odnosu na aktualna događanja i procese.

U drugom dijelu zbornika propituje se budućnost Slavonije i Baranje. O kakvoj je budućnosti riječ? *Maja Štambuk* se pita kakva je uloga znanja u modernizaciji ovog prostora i kakva su to znanja potrebna akterima modernizacije i nositeljima razvitka u Slavoniji. Posebnost ruralnog razvitka, kako ističe autorica, potrebuje i specijalizirane stručnjake za to područje. Poljoprivreda ne smije više biti jedina pa ni najvažnija gospodarska grana, a izlazak iz ruralne provincije vodi preko društvene i sociogospodarske heterogenosti. To uključuje istraživanja, razvoj utemeljen na znanju, podizanje obrazovne razine lokalnog stanovništva i aktiviranje svih resursa koji su prisutni u regiji. Hrvatska, pa onda i njezine regije, traže strategiju razvoja i operacionalizaciju svih zamisli o boljoj budućnosti.

Ivan Cifrić piše o iskustvima mješovite poljoprivrede, na Zapadu poznate kao *part-time-farming*, odnosno poljoprivreda s djelomičnim radnim vremenom. Kriterij mješovitosti čine izvori prihoda i zanimanje (aktivnost) članova obitelji. Autor razlikuje dva tipa mješovitosti: seljaci-radnici, s pretežitim izvorom prihoda od poljoprivrede i radnici-seljaci, s pretežitim izvorom prihoda od nepoljoprivrede. Ovakav tip gospodarstva unosi više socijalne sigurnosti u selo, a stalni dohodak uz mirovinu i socijalno osiguranje omogućavali su bolji život članovima takvih gospodarstava. Nastaju i novi simboli ugleda na selu, od traktora i automobila, novih kuća, vodovoda, tv prijemnika do djece na studiju. Povećava se komunikacija s gradom, a njezin važan segment čine dnevni migranti. Mijenjaju se i mehanizmi integracije pojedinca u društvo. Individualizacija stila života označava promjenu oblika solidarnosti. Sve više slabe

normativni, a jačaju funkcionalni mehanizmi integracije pojedinaca u društvo. Teži se sve više izjednačavanju seoskog i gradskog načina života (odijevanje, raspolaganje slobodnim vremenom, praćenje radija itd.).

Ulogu socijalnog kapitala u razvoju Slavonije i Baranje istražio je *Željko Pavić*. Pojam socijalnog kapitala prvi je upotrijebio Glenn Loury (1977.), objašnjavajući relativno slab uspjeh u obrazovanju afroameričke djece malom količinom društvenih resursa (socijalnog kapitala) koji mogu koristiti. Kasnije ovaj pojam koriste i dalje razvijaju Bourdieu, Putnam i drugi. Tako Putnam definira socijalni kapital kao mrežu odnosa među pojedincima i norme recipročnosti i povjerenja koje proizlaze iz njih. Što sve čini slavonsko-baranjski socijalni kapital? Autor polazi od socijalizma, koji je po njemu onemogućio jačanje socijalnog kapitala uslijed autoritarne političke kulture koju je taj sustav baštiniio. Iako je izostao puni razvitak civilnog društva, ipak ovdje u odnosu na stavove autora izražavamo svoj oprez. Nije li baš stanovita sklerotičnost sustava 'natjerala' aktere na jače povezivanje u socijalne mreže, pa i stvaranje paralelnog 'svijeta života' nasuprot 'sistemu'? Socijalni kapital temelji se na tradiciji suradnje u seoskom ambijentu (sjetva, žetva, berba, svinjokolja i sl.) i regionalnom identitetu stvaranom kroz povijest Slavonije i Baranje. Problem je u tome, što je taj i takav 'svijet' pri kraju, a ulazak u EU će ga još više dokrajčiti. Ratni sukobi, uz inače slabije razvijeno civilno društvo u odnosu na Hrvatsku u cjelini, doveli su do niske razine postojanja i efektivnog potencijala socijalnog kapitala u ovoj regiji, što se može pokazati u narednom razdoblju kao razvojni hendikep.

O ovoj regiji u vremenu globalizma piše *Vladimir Jelkić*. Za njega je važan smisao regionalnog povezivanja koje smanjuje ulogu nacionalne države s jedne strane, a

s druge se opire općem trendu unifikacije i 'mekdonaldizacije' društva.

U trećem poglavlju zbornika razmatraju se akteri razvitka i integracijskih procesa u regiji. *Marcel Meler* smatra da je za stvaranje novog identiteta Slavonije i Baranje značajan marketinški pristup. Svrha stvaranja vlastitog identiteta je u preobrazbi (u ovom slučaju regije) u aktivan subjekt zbivanja. Autor ističe vremensku dimenziju identiteta (prošlost, sadašnjost, budućnost) i sugerira da bi identitet Slavonije i Baranje (kao i Hrvatske), nakon turbulentnih zbivanja 90-ih, ponajprije trebalo vezati za budućnost. Slavoniji je potrebna strategija razvoja, koja će respektirati tradiciju, ali se također usmjeriti ka (post)modernim tendencijama u svim sferama življenja. Stvaranjem prepoznatljivog identiteta u globalizacijskom okruženju, regija će u razvojnom smislu steći odgovarajuće prednosti. Proizvodi iz regije će se dalje prodavati zahvaljujući imidžu u javnosti, zatim tu su financijske pogodnosti (zajmovi, izravna ulaganja) te uopće multipliciranje poslovnih transakcija i razvojnih inicijativa na tom prostoru. Za Slavoniju je nužno, kako ističe ovaj autor, prihvatiti proaktivni pristup u stvaranju identiteta i to čitavim nizom promocijskih aktivnosti.

Božidar Petrač i *Krunoslav Zmaić* razmatraju povezanost između veličine gospodarstva i robnosti poljoprivrednih proizvoda. Usitnjenost gospodarstva smanjuje važnost robnosti i ulogu tržišta u gospodarskom razvitku Slavonije i Baranje kao i Hrvatske u cjelini. Autori navode podatke za Hrvatsku iz kojih doznajemo da od ukupno 532.266 posjeda 84,5% čine posjedi manji od 5 ha. Ovakva posjedovna struktura, uz veliku rasparceliranost, nije pogodan činitelj razvitka poljoprivrede bazirane na visokoj tehnologiji. Analiza utjecaja veličine gospodarstva na pretpostavke

unapređenja poljoprivredne proizvodnje pokazala je kako u uvjetima sitnog posjeda nema uvjeta za modernizaciju gospodarskog sektora. Robnost poljoprivredne proizvodnje u stalnom je padu od 1988. g. a udio robnosti je relativno nizak i iznosi u prosjeku 37,75%. Najveću robnost imaju šećerna repa, suncokret i pšenica, dok su najmanje prisutni na tržištu krumpir i grožđe. Potrebno je okrupnjavanje posjeda, no kako to nije moguće učiniti u kratkom vremenu, autori ističu da bi trebalo povećati poticajne mjere u proizvodnji radnointenzivnih proizvodnji (voćarstvo, vinogradarstvo, povrtlarstvo i drugo), da bi se ostvario veći stupanj robnosti, odnosno viši dohodak po jedinici površine.

Diverzifikacija je bitna strategija u razvitku poljoprivrede i prehrambene industrije Istočne Hrvatske, smatraju *Ljubomir Baban* i *Kata Ivić*. Različitost u proizvodnji poljoprivrednih proizvoda nije dovoljno prisutna. Tako još uvijek u strukturi sjetve dominiraju žitarice, a trebao bi rasti udio industrijskog bilja, povrća i voća. I ovi autori, kao i većina u ovom zborniku ističu potrebu izrade gospodarske strategije za Hrvatsku, a onda i posebno za svaku od njezinih regija.

Zbornik radova o razvojnim perspektivama Slavonije i Baranje analitički je presjek slavonskog socioprostornog ambijenta u poslijeratnom razdoblju. Radovi su interdisciplinarnog karaktera, što samo proširuje spoznaje o socijalnoj zbilji ove hrvatske regije. Stoga pohvala organizatorima skupa kao i autorima ovih tekstova, koji su svakako pridonijeli konceptualizaciji mogućih naznaka izlaska iz stagnacije/krize ovog prostora. Slavonskom povratku 'prilikama zemaljskoga raja' (kako je o tome svojedobno pisao Relković) da budemo na kraju malo patetični, svakako pridonosi i sadržaj ovoga zbornika.

Dragutin Babić

WHY WE NEED A NEW WELFARE STATE

Gøsta Esping-Andersen, Duncan Gallie, Anton Hemerijck i John Myles

Oxford: Oxford University Press, 2002., 244 str.

Nije pretjerano reći da su djela Gøste Esping-Andersena obilježila područje komparativne socijalne politike u devedesetima. Tome je bez sumnje doprinijela i aktualnost pristupa i tema koje djela oslovljavaju. Osim kapitalnog djela *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990.), Esping-Andersen je u prošlom desetljeću uredio *Changing Classes: Stratification and Mobility in Post-Industrial Societies* (1993.) i *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies* (1996.) te napisao *Social Foundations of Postindustrial Economies* (1999.) i *Why Deregulate Labour Markets* (1999.). Svim ovim djelima zajedničke su teme globalizacije i post-industrijskih transformacija, historijske uvjetovanosti, ali i međunarodne hibridizacije nacionalnih socijalnih modela, vezanosti ekonomske i socijalne sfere, društvene reprodukcije i socijalne pravde – te posebno inzistiranje na ključnoj ulozi rada kao točke u kojoj se društveno, osobno i ekonomsko presijecaju.

Ovom prilikom, Esping-Andersen okupio je tim renomiranih suradnika s kojima je pokušao pružiti empirijski utemeljenu skicu za transformaciju sustava socijalne sigurnosti u oblik koji bi bio adekvatan gospodarskim, sociodemografskim i kulturnim okolnostima (i rizicima) karakterističnim za dinamičnu i fleksibilnu postindustrijsku, "informativnu" eru na čijem se početku nalazimo.

Poslijeratno zdanje socijalne države više nije djelotvorno, ne štiti građane od